

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Andero Teras

KUIVÕRD KOOSKÕLALINE ON EESTI NOOR OMA VÄÄRTUSTES? VÄÄRTUSTE
SITUATSIOONIÜLESUS JA SELLE SEOS INDIVIIDI SUHETE NING
ENESEHINNANGUGA

Magistritöö

Juhendajad: Anni Tamm, PhD
Tiia Tulviste, PhD

Tartu 2018

Kuivõrd kooskõlaline on eesti noor oma väärtustes? Väärtuste situatsiooniülesus ja selle seosed indiviidi suhete ning enesehinnanguga

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk on lähemalt uurida Shalom Schwartzi (1992) poolt defineeritud väärtustele iseloomulikke situatsiooniülesusi ja selle seoseid enesehinnangu ning suhete kvaliteediga. Uuringus osales 484 kümnenda klassi õpilast vanuses 15 - 18 eluaastat ($M = 16,28$, $SD = 0,49$), kelle väärtusi mõõdeti 21-väitelise Schwartzi Väärtuste Portreeküsimustikuga. Enesemääratlust, saavutust, heasoovlikkust, konformsust ja hedonismi hinnati eraldi ka pere liikme, õpilase ja eestlase kontekstis. Tulemused näitasid, et teismeliste hinnangud sama väärtuse olulisusele erinevad eri rollides ning konformsuse muutub ka rollide hierarhia. Töö käigus uuritud seosed suhete kvaliteedi ja enesehinnanguga aga viitavad, et väärtuste erisus ei pruugi olla nii akuutne nähtus tavapopulatsioonis nagu seda varasematest töödest võiks eeldada või tulevad teismelised sellega väga hästi toime.

How consistent are Estonian adolescent's values? Value differentiation and its relations with one's relationships and self-esteem

Abstract

The aim of the Master's thesis is to take a closer look at Shalom Schwartz (1992) theory saying that values transcend specific contexts. 484 Estonian students (mean age = 16,28, $SD = 0,49$) whose values were assessed with Schwartz's 21-item Values Portrait Questionnaire participated in the current study. Self-direction, achievement, conformity, benevolence, and hedonism were further assessed in the context of family member, student, and estonian. Results showed that adolescents give different ratings when same values are assessed in different context and value differentiation is even more obvious with conformity. Relations between value differentiation, self-esteem, and relationships were also studied. Based on the results one can think that evidence for value differentiation might not be as strong in a representative population or that adolescent cope with it quite good.

Sissejuhatus

Väärtuste uurimine on olulisel kohal inimese käitumise mõistmisel ja ühiskonna kujunemisel ning kujundamisel. Väärtuste uurimine on põhjendatud ka metodoloogilisest küljest, kuna on näiteks leitud, et kuigi väärtused on isiksusega väga tugevalt seotud, on see siiski eraldiseisev konstrukt (Parks-Leduc, Feldman & Bardi, 2015; Roccas, Sagiv, Schwartz & Knafo, 2002), mille adekvaatseks hindamiseks sobivad lisaks enesekohastele hinnangutele ka teise inimese poolt antud hinnangud (Dobewall, Aavik, Konstabel, Schwartz & Realo, 2014). Omakorda võib isiksuse ja väärtuste olemust võrrelda ka geenide ja keskkonna paralleeliga, kus isiksus on rohkem geneetilise iseloomuga ning väärtused rohkem keskkondliku mõju all (Olver & Mooradian, 2003). Väärtuste olulisuse tõestuseks võib lisada ka mitmed uurimused, mis on leidnud olulisi ja potentsiaalselt rakenduslikke väljundeid omavaid tulemusi: näiteks seosed (küber)kiusamise (Menesini, Nocentini & Camodeca, 2013), seksuaalkäitumise (Goodwin & kolleegid, 2002), agressiivse käitumise (Benish-Weisman, 2015; Knafo, Daniel & Khoury-Kassabri, 2008), abistava käitumise (Daniel & kolleegid, 2015), subjektiivse heaolu (Sagiv & Schwartz, 2000) ja poliitiliste otsustega (Caprara, Schwartz, Capanna, Vecchione & Barbaranelli, 2006).

Käesolevas magistritöös uuritakse väärtuste erisuse kontseptsiooni (*value differentiation*) situatsiooniülesuse näitel. Lisaks uuritakse selle seoseid noorukite kohanemisnäitajatega, täpsemalt öeldes suhete kvaliteedi ja enesehinnanguga. Kuigi Schwartz (1992) väidab muuhulgas, et väärtustele on iseloomulik situatsiooniülesus, siis selle uurimine viimasel ajal spetsiifilisemalt on näidanud, et teatud juhtudel eksisteerib väärtusprioriteetide suhteline erinevus. See tähendab, et mitte kõigis kontekstides ei peeta sama väärtust sama oluliseks või on erinevates rollides olulised erinevad väärtused. Uurimisteema ja peamised hüpoteesid lähtuvad ideest, et inimesed on paralleelselt seotud mitmete sotsiaalsete rollidega (näiteks olles pereliige, sõber, õpilane, rahvuse esindaja), kus võivad eksisteerida väga erinevad väärtuste prioriteetidid: näiteks perekonnas sisendatakse heasoovlikkuse olulisust ja koolis saavutuslikkust või siis vastupidi. Säilitamiseks sisemine kooskõla, peab inimene omandama püsiva väärtuste süsteemi, mis aga noorukieas on veel kujunemisjärgus ning seetõttu võibki esineda väärtushinnangute erisus, mille mõju uurimine annab olulist lisateavet väärtuste olemusest arusaamiseks.

Mis on väärtused?

Väärtused on motivatsioonilised konstruktid, mis hõlmavad endas uskumusi eesmärkide ja nende sobilike saavutamiskiiside kohta (Schwartz, 1992). Arvukad uurimused läbi kolme aastakümne on kinnitanud kümne põhiväärtuse (vt ka Tabel 1) - enesemääratlemine, stimulatsioon, hedonism, saavutus, võim, turvalisus, konformsus, traditsioonid, heasoovlikkus ja kõikehaaravus - olemust ja koondumist ringikujuliseks süsteemiks (Schwartz, 1992; Steinmetz, Isidor & Baeuerle, 2012; Vecchione, Casconi & Barbaranelli, 2009). Ringikujuliseks süsteemiks koondumine tähendab, et kümme põhiväärtust on omavahel seotud tsirkulaarselt, seejuures üksteisele lähemal (või kõrvuti) asuvad väärtused jagavad omavahel sarnasemat motivatsioonilist ja sisulist tähendust kui teineteisest kaugemal olevad väärtused. Näiteks võim ja heasoovlikkus paiknevad üksteise vastas ning on sisult üksteisele vastanduvad väärtused; seevastu näiteks võim ja saavutus, mis paiknevad teineteise kõrval, kannavad endas sarnast soovi olla kellestki/milleski parem või edukam. Omakorda on Schwartzi (1992) teooria järgi kümme põhiväärtust organiseeritud väärtussüsteemiks kahe dimensiooni abil: eneseületamine (kõikehaaravus ja heasoovlikkus) versus eneseupitamine (jõukus, võim) ja alalhoidlikkus (turvalisus, konformsus, traditsioonid) versus avatus muutustele (enesemääratlemine ja stimulatsioon). Hedonism ei eksisteeri dimensionaalselt eristuvalt ning jagab ühiseid jooni nii avatuse kui ka eneseupitusega.

Schwartz (1992) on kirjeldanud kuut väärtustele omast tunnust. Väärtustele on esiteks omane, et need on seotud tundeseisundiga, mis tähendab, et kui teatud väärtus on aktiveeritud, seostub see tugevalt tundega ning kui miski või keegi seda väärtust ohustab, siis muudab see inimese ärevaks. Teiseks on väärtused seotud eesmärkidega, mis motiveerivad meid vastavale väärtusele omaselt käituma. Kolmandaks on väärtused situatsiooniülesed, mis tähendab, et endale olulise väärtuse järgi käitutakse nii tööl, kodus, koolis kui ka teistes kohtades. Neljandaks mängivad väärtused meie elus rolli, mille põhjal otsustame, kas mingi tegevus või käitumine on õigustatud või mitte, hea või halb. Viiendaks on näidatud, et väärtused eksisteerivad hierarhias ehk need järjestatakse olulisuse alusel. Viimaseks ehk kuuendaks on väärtustele iseloomulik, et mitu erinevat väärtust mõjutavad inimese käitumist samaaegselt. Kuigi väärtuste uurimine tähendab mingis mõttes automaatselt kõigi kuue tunnuse arvesse võtmist, siis on käesolevas magistritöös lähema tähelepanu alla võetud situatsiooniülesuse uurimine.

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Väärtuste struktuuri ja nendevahelisi konflikte või kooskõlasid võib ühtemoodi vaadata nii kultuuride üleselt (Steinmetz, Isidor & Baeuerle, 2012) kui ka indiviidisiseselt (Borg, Bardi & Schwartz, 2017). Väärtusi võib omakorda jagada ärevuspõhisteks (võim, turvalisus, konformsus, traditsioonid, saavutus) ja mitte-ärevuspõhisteks (hedonism, stimulatsioon, enesemääratlus, kõikehaaravus, heasoovlikkus, saavutus) (Schwartz, 2010).

Tabel 1. Schwartzi (1992) kümme väärtustüüpi, nende kesksed motiveerivad eesmärgid ja märksõnad

Väärtustüüp	Keskne motiveeriv eesmärk	Märksõnad
Võim	Sotsiaalse staatuse ja prestiiži saavutamine ning kontroll või domineerimine inimeste ja vahendite üle	autoriteetsus, jõukus, sotsiaalne võim, reputatsiooni hoidmine
Saavutus	Isiklik edu, demonstreerides kompetentsust vastavalt sotsiaalsetele standarditele	auahnus, edukus, võimekus, mõjukus
Hedonism	Naudingu või aistingulise heameele saavutamine	nauding, elunautimine, nautlevus
Stimulatsioon	Põnevus, uudsus ja elus väljakutsete vastuvõtmine	mitmekesine ja põnev elu, uljas elustiil
Enesemääratlemine	Iseseisev mõtlemine ja tegutsemine – valimine, loomine ja katsetamine	loovus, vabadus, sõltumatus, oma sihtide iseseisev valimine, uudishimu
Kõikehaaravus	Kõigi inimeste ja looduse mõistmine, hindamine, sallimine ja kaitsmine	võrdsus, sotsiaalne õiglus, elutarkus, sallivus, keskkonna kaitsmine, ühtsus loodusega, kaunis maailm
Heasoovlikkus	Säilitada ja soodustada heaolu nendel inimestel, kellega inimene tihti isiklikult läbi käib	abivalmidus, ausus, andestavus, lojaalsus, vastutusvõimelisus, tõeline sõprus, küps armastus
Traditsioon	Austus, tunnustus ja pühendumine kommetele ja ideedele, millega inimese enda religioon või kultuur teda mõjutab	vagadus, traditsioonide austamine, vähenõudlikkus, mõõdukus, leppimine oma kohaga elus
Konformsus	Talitseda selliseid tegevusi, kalduvusi ja impulsse, mis võiksid teisi ärritada või kahjustada ja olla vastuolus sotsiaalsete ootuste ja normidega	enesedistsipliin, viisakus, austus oma vanemate ja vanade inimeste vastu, kuulekus
Turvalisus	Ühiskonna, suhete ja iseenda kaitstus, harmoonia ja stabiilsus	perekonna turvalisus, rahvuslik julgeolek, sotsiaalne kord, puhtusearmastus, vastastikused teened

Väärtuste prioriteetid

Väärtused, olles täiskasvanueaks juba välja kujunenud, on võrdlemisi stabiilne nähtus (Schwartz, 1992). Olenemata sellest võivad teatavad muutused väärtuste prioriteetides esineda läbi eluea - näiteks on nii Tulviste, Kall ja Rämmer (2017) oma seitsme Euroopa riigi

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

uurimuses kui ka Borg, Hertel ja Hermann (2017) Euroopa Sotsiaaluuringu andmetel näidanud, et vanuse kasvades muutuvad olulisemaks konservatiivsusega seotud väärtused ning vähem oluliseks avatusega seotud väärtused. Lisaks on täheldatud, et akuutsed elusündmused, näiteks sõda, muudavad olulisemaks võimu, turvalisuse ja traditsiooniga seotud väärtusi ning suhtelist tähtsust kaotavad heasoovlikkus, kõikehaaravus, enesemääratlus, stimulatsioon ja hedonism (Daniel et al., 2013).

Kultuuriülesed uurimused on leidnud, et heasoovlikkust, enesemääratlust ja kõikehaaravust peetakse kõige olulisemateks väärtusteks, samas kui võim ning stimulatsioon omavad kõige vähem tähtsust (Schwartz & Bardi, 2001). Ka Euroopa Sotsiaaluuringu andmetel on näidatud, et eestlased peavad oluliseks eneseületamisega seotud väärtuseid, näiteks heasoovlikkust ja kõikehaaravust (Tulviste, Konstabel & Tulviste, 2014). Samas on Tulviste ja Tamm (2014) aga Eesti valimi põhjal leidnud, et seitsmenda ja kaheksanda klassi noorukite väärtushinnangud erinevad täiskasvanute omast ning noorukid peavad just oluliseks hedonismi, stimulatsiooni ja alles siis heasoovlikkust, enesemääratlust ja kõikehaaravust. Hedonismi ja stimulatsiooni tähtsamaks muutumist Eesti ühiskonnas on näidanud ka Tulviste, Konstabel ja Tulviste (2014). Eesti valimil on veel Mizera & Tulviste (2012) leidnud, et vaadeldes enesemääratlust, saavutust, konformsust, võimu ja traditsiooni, on kümnendi jooksul (aastad 2000 - 2009) muutunud eesti noorte seas olulisemaks just enesemääratlus, konformsus ja traditsioonid.

Väärtuste erisus ja situatsiooniülesus

Magistritöö põhifookus on suunatud väärtuste situatsiooniülesusele. Täpsemalt kasutatakse situatsiooniülesuse uurimiseks käesolevas magistritöös väärtuste erisuse mõistet, mis Daniel et al. (2012) definitsiooni kohaselt tähendab ebakõla väärtustele omistatavas tähtsuses või prioriteedi seadmises erinevates situatsioonides. Kõrge väärtuste erisus tähendab, et inimene peab kõige olulisemaks näiteks konservatiivsust pereliikmena, kuid on väga avatud muutustele koolikontekstis õpilase rollis. Lisaks absoluutsele väärtuste eristamisele tähendab väärtuste erisus ka seda, et kuigi näiteks konservatiivsus on inimese jaoks kõige olulisem väärtus, siis peab ta seda pereliikmena olulisemaks kui õpilasena (Daniel et al., 2012). Situatsiooniülesust uuritakse antud töös viie väärtuse - enesemääratlus, saavutus, hedonism, konformsus ja heasoovlikkus - ja kolme erineva - õpilane, pereliige ja eestlane - rolli põhjal.

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Valitud kolm rolli peegeldavad üpris laiahaardeliselt rolle, milles uuritavad teismelised suure osa ajast viibivad, kuna koolis ja kodus veedetud aeg on enamik päevast.

Ühe põhjusena, miks eeldada väärtuste erisuse tekkimist, võib välja tuua tänapäeva ühiskonna. Elame sotsiaalselt väga mitmekesisel ühiskonnas, kus korraga oleme hõivatud mitmete sotsiaalsete gruppide poolt - näiteks suheldes väga erinevates ringkondades, käies erinevates trennides või õppides erineva suunitlusega koolides. Igale sellisele grupeeringule või institutsioonile, mida võib käsitleda ka sotsialiseerijana (näiteks kodus lapsevanemad, koolis õpetajad, vabal ajal eakaaslased, sõbrad või meedia), on iseloomulik oma väärtussüsteem, mida samas soovitakse ka õpetusena edasi anda (Tulviste & Tamm, 2015). Üheks selliseks tugevaimaks mõjuriks on kahtlemata perekond, kus lapsevanemad soovivad oma lastele õpetada "õigeid" väärtuseid; uuringute kohaselt eeskätt just kõikehaaravust ja heasoovlikkust (Barni, Ranieri, Scabini & Rosnati, 2011; Roest, Dubas & Gerris, 2010). Teatud juhtudel soovivad vanemad oma lastes aga arendada hoopis teistsuguseid väärtuseid kui nende enda omad (Tam & Lee, 2010) ning usaldavad selles ka näiteks õpetajaid ja koolisüsteemi. Näiteks näitavadki uurimused, et väärtussüsteemi kujunemist mõjutab tugevalt ka koolisüsteem (Hofmann-Towfigh, 2007). Kooli- ja peresüsteemi väärtuste erinevusi on uurinud Tulviste ja Kikas (2010) ning leidnud, et koolis õpetatakse lastele rohkem iseseisvust ning perekonnas rohkem üksteisega arvestamist või sõltumist. Samas on leitud, et tihtilugu valivad vanemad lapse jaoks kooli nende väärtuste alusel, mis ühtivad vanemate enda omadega (Knafo, 2003). Muudeks väärtuste edasiandjateks võib näiteks olla ka televisioon (Tan, Nelson, Dong & Tan, 1997) või sõbrad, kellega pidevalt suheldakse (Brechtwald & Prinstein, 2011).

Väärtuste situatsiooniülesust ja erisust pole seni ülemäära palju uuritud, kuigi selle praktiline väärtus näiteks noorukite heaolu ja arengu mõistmisel on oluline. Varasemalt on leitud, et väärtuste erisus suureneb hilises noorukieas ning muutub täiskasvanuikka jõudes üpris stabiilseks (Daniel et al., 2012; Krettenauer, Murua & Jia, 2016). Väärtuste erisuse mõju ilmestab ka uurimus, mille kohaselt on see negatiivselt seotud inimese heaolu ning eluga rahuloluga (Daniel & Crabtree, 2014) ja mida kõrgem on nooruki väärtuste erisus seda madalam on tema enesehinnang (Daniel, Boehnke & Knafo-Noam, 2016). Enesehinnang on võetud vaatluse alla ka magistritöös, kuna varem pole ka kümne põhiväärtuse ja enesehinnangu vahelisi seoseid põhjalikult uuritud. Ühe olulisema uurimusena võib ehk välja tuua Lönnqvist et al. (2009) uurimuse, kus viie riigi valimi põhjal leidsid nad, et saavutus, enesemääratlus, stimulatsioon ja võim olid enesehinnanguga positiivselt seotud ja kõikehaaravus,

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

heasoovlikkus ning traditsioonid negatiivselt. See annab alust ideele, et enesehinnangu ja väärtuste erisuse vahelisi seoseid on mõistlik edasi uurida.

Väärtuste erisusega seonduvalt leidsid Daniel & Crabtree (2014), et kui õpilasena peeti oluliseks konformsust ja kõikehaaravust ning vähem oluliseks heasoovlikkust ja hedonismi, siis sõbrana peeti seevastu oluliseks heasoovlikkust ja hedonismi ning vähem oluliseks kõikehaaravust ja konformsust. Siinkohal tuleb aga arvestada, et nii Daniel, Boehnke & Knafo-Noam (2016) kui ka Daniel et al. (2012) uurisid väärtuste erisust vähemusgruppide, immigrantide ja kohalike võrdluses ning mõlemad leidsid, et väärtuste erisus on just kõrgem vähemusgruppide või immigrantide seas. Magistritöö autorile teadaolevalt on need ainsad uurimused sel teemal ning ühest küljest näitavad need, et väärtuste erisus kui nähtus eksisteerib ja vajaks edasi uurimist, kuna sel on mitmeid seoseid inimese elu oluliste tahkudega. Teisest küljest on senised uurimused piirdunud väga konkreetsete ja mingil moel selgelt eristuvate gruppide uurimisega (nt immigrantid), mis ei võimalda teha üldistusi nii-öelda tavapopulatsiooni kohta.

Sarnaselt varasemate uurimustega (Daniel et al., 2012), võetakse magistritöös lähema vaatluse alla vaid osa Schwartzi kümnest väärtusest. Seda põhjusel, et osa väärtuseid on teoreetiliselt ja eelneva kirjanduse põhjal noorukite elus relevantsemad ning teisest küljest vähendab see ka vastajate koormust testi täitmisel. Noorukite valimil antud töös uuritakse enesemääratluse, saavutuse, hedonismi, konformsuse ja heasoovlikkuse väärtusega seonduvat situatsiooniülesust (vt allpool meetodi osa). Kuigi üha enam uurimusi väidab, et väärtussüsteemi struktuur on olemas juba ka 5-aastastel lastel (Abramson, Daniel & Knafo-Noam, 2018; Collins, Lee, Sneddon & Döring, 2017; Lee & kolleegid, 2017), siis on just teismeliste või noorukite väärtuste erisuse uurimine oluline, sest see on eluetapp, mil toimub nii inimese mõttemaailmas aga ka sotsiaalsel ja füüsilisel tasandil palju muutusi. Näiteks suurenenud identiteedi otsing või kujunemine ning muutused kognitiivsetes protsessides mõjutavad seda, kui täpselt tajutakse ja aktsepteeritakse oma vanemate väärtuseid (Knafo & Schwartz, 2004). Eelnevad uuringud on näidanud, et just selles vanuses noorukitele, keda ka antud magistritöös uuritakse, on iseloomulik vanemate idealiseerimise vähenemine, täpsemalt - enam ei soovita olla vanematest sõltuv ja otsitakse ühest küljest iseseisvust ning teisest küljest mõtestatud suhteid eakaaslastega (Levpušček, 2006). Siiski leidis Levpušček (2006) muuhulgas, et noorukid, kellele oli iseloomulik kõrgem vanematest sõltuvus või nende idealiseerimine, olid ka oma sõpradest rohkem sõltuvad ning otsisid rohkem nende tunnustust ja et noorukieale ei ole läbivalt ega absoluutselt iseloomulik vanem-laps suhetest

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

distantseerumine, vaid oluliseks siiski peetakse ka seotust pereliikmetega. Väärtuste erisuse seostamist suhete kvaliteediga on pea võimatu kirjeldada eelnevate uurimuste põhjal, kuna seda ei ole veel uuritud. Kõige lähem on ehk Sortheix ja Lönnqvist (2014) uurimus, kus nad leidsid, et sarnasus inimese isiklike ja tema kaaslaste väärtuste vahel on positiivselt seotud suhete kvaliteediga, mida siis omakorda leiti olevat seotud ka kõrgema subjektiivse heaoluga.

Töö originaalpanus ja hüpoteesid

Antud magistritöö käigus tehtav uurimus on oluliseks informatsiooniallikaks eesti teismeliste väärtuseelistuste kohta. Lisaks pakub antud töö olulise panuse väärtuste erisuse ja situatsiooniülesuse uuringute valdkonda, kus seni pigem töid napib. Eelnev kirjanduse analüüs näitas, et kuigi tulemused selles vallas räägivad väärtuste erisuse uurimise vajalikkusest, on siiski kohaseid uurimusi vähe. Teisest küljest pakub magistritöö võimaluse uurida väärtuste erisust ja situatsiooniülesust teismelistest koosnevas tavavalimis - see tähendab, et tegemist ei ole vähemusgruppide uuringutega. Lisaks on kaasatud ka teismeliste kohanemisnäitajaid puudutavad tunnused nagu enesehinnang ja suhted, millest viimast ei ole eelnevat varem üldse uuritud. Suhteid uuritakse nii vanemate, sõprade kui ka õpetajatega. Eelneva kirjanduse analüüsi põhjal püstitatakse järgnevad hüpoteesid:

1. Eesti teismeliste jaoks on olulisemad väärtused heasoovlikkus, hedonism ja enesemääratlus ning kõige ebaolulisemad võimuga seotud väärtused.
2. Heasoovlikkust hinnatakse kontekstide raames kõige kõrgemalt pereliikme kontekstis.
3. Saavutust hinnatakse kontekstide raames kõige kõrgemalt õpilase kontekstis.
4. Õpilase peetakse konformsust olulisemaks kui rahvuse esindajana või pereliikmena.
5. Kõrge väärtuste erisus on negatiivselt seotud teismeliste suhete kvaliteediga.
6. Kõrge väärtuste erisus on negatiivselt seotud teismeliste enesehinnanguga.

Meetod

Andmed magistritöö jaoks koguti Tartu Ülikooli õpetajahariduse kompetentsikeskuse uurimisprojekti „Üldpädevuste arendamine gümnaasiumis“ (vastutav täitja Margus Pedaste)

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

raames. Koolid kaasati valimisse Eesti erinevatest piirkondadest. Käesoleva magistr töö valimi moodustavad 18 eestikeelse kooli 10. klasside õpilased.

Valim

Valimi moodustasid 484 õpilast, kes kõik õppisid 10. klassis, olles 15 - 18 aasta vanused ($M = 16,28$, $SD = 0,49$). Vastajatest 37,6% ($n = 182$) olid poisid ja 62,4% ($n = 302$) olid tüdrukud. 93,4% märkisid, et nad on eestlased ($n = 452$) ja 6,6%, et nad on vene rahvusest ($n = 32$). Vastajate vanematel oli enamjaolt keskharidus (ema 46,3% ja isa 53,5%) ning pere rahaliste vahendite kohta arvas 53,7% vastajatest, et need võimaldavad teha eakaaslastega samu asju.

Mõõtevahendid ja protseduur

Andmekogumine toimus jaanuar - märts 2018 ning igas koolis oli olemas kontaktisik (enamasti mõni õpetaja), kes andmekogumist koordineeris. Küsimustikud täideti koolitunni ajal arvutis või nutiseadmes ja osalesid vaid need õpilased, kelle vanemad olid sellega nõus (st lapsevanemaid informeeriti ja küsiti eraldi luba) ning kes ka ise soovisid küsimustikku täita.

Väärtused. Kümne väärtuse mõõtmiseks kasutati Schwartzi Väärtuste Portreeküsimustikku (Schwartz jt, 2001), mis sisaldab 21 isikukirjeldust. Iga väärtuse mõõtmise jaoks oli toodud 2 väidet (välja arvatud kõikehaaravus, mida mõõdeti 3 väitega). Näiteks väited "*Talle on oluline tulla välja uudsete ideedega ja olla loov. Talle meeldib teha asju omal, ainulaadsel viisil*" ja "*Tema jaoks on oluline ise oma tegevuste üle otsustada. Talle meeldib olla vaba ja teistest mitte sõltuda*" kirjeldavad inimest, kelle jaoks on olulised enesemääratlusega seotud väärtused. Iga sellist väidet hindasid teismelised 6-pallisel skaalal, kus hilisema ümberpööramise meetodiga tähistati 1 = "*Pole üldse minu moodi*" ja 6 = "*Väga minu moodi*".

Kontekstipõhised väärtused. Enesemääratlust, saavutust, hedonismi, konformsust ja heasoovlikkust hinnati ka kontekstipõhiselt, et uurida situatsiooniülesust ja väärtuste erisust. Vastajatele esitatud juhendis seisis: *Palun mõtle nüüd täpsemalt sellele, mis Sinu kui õpilase, pereliikme ja eestlase* jaoks oluline on. Märgi iga kirjelduse järel, kuivõrd Sinu kui õpilase, pereliikme ja eestlase* moodi see inimene on (1 = väga minu moodi, 6 = pole üldse minu moodi). *kui oled teisest rahvusgrupist, siis selle teise rahvusgrupi.*

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Küsimustik koosnes nimetatud viit väärtust mõõtvatest väidetest, kus kõik vastajad täitsid enda kohta kolmes erinevas rollis (õpilane, pereliige ja eestlane) viie väärtuse kohta küsimustiku, seejuures esitatud väidete järjestus oli sama.

Küsimustiku täitmisel esitati näiteks väide "*Talle on oluline tulla välja uudsete ideedega ja olla loov. Talle meeldib teha asju omal, ainulaadsel viisil*" ja paluti seda hinnata kolmes erinevas rollis – kuivõrd minu kui õpilase, pereliikme ja eestlase moodi kirjeldatud isik on. Teismelised vastasid taaskord 6-pallisel skaalal, kus 1 = *Väga minu moodi* ning 6 = *Pole üldse minu moodi*, mis hilisemaks paremaks tõlgendamiseks ümber pöörati. Neli esimest väärtust (saavutus, heasoovlikkus, konformsus, enesemääratlemine) valiti Daniel et al. (2012) ja Daniel, Schiefer & Knafo (2012) uurimuste eeskujul, kus põhiline valiku argument oli, et väärtuste ortogonaalsete dimensioonide esindajaks jääks üks sihtgrupi jaoks relevantne väärtus. Sestap on käesolevas magistritöös valitud eneseupitamine versus eneseületamine dimensiooni esindama vastavalt saavutus ja heasoovlikkus. Saavutus eeldatakse olevat oluline just koolikontekstis (mina kui õpilane). Heasoovlikkus on kultuuriuuringute kohaselt täiskasvanute väärtushierarhias esikohal ning perekontekstis kõrgelt väärtustatud (vastaja roll: pereliige): lapsevanemad peavad seda üheks olulisemaks väärtuseks, mida lastes arendada. Alalhoidlikkus ja avatus muutustele dimensiooni iseloomustavad vastavalt konformsus ja enesemääratlus. Hedonism on valitud eeskätt Eesti valimi eripära arvestades, kuna eelnev kirjanduse analüüs näitas, et see väärtus on Eesti noorte väärtushierarhias kahe olulisema väärtuse seas (Tulviste, Konstabel & Tulviste, 2014; Tulviste & Tamm, 2014).

Suhted. Hindamiseks teismeliste suhteid kaasõpilaste, õpetajate ja oma vanematega, kasutati antud töös erinevaid väiteid, mida vastajad hindasid 5-pallisel skaalal, kus 1 = *Ei ole üldse nõus* ja 5 = *Olen täiesti nõus*. Kasutatavad väited olid: (1) *Kaasõppijad hoolivad minust;* (2) *Õpetajad hoolivad minust;* (3) *Mul on koolis sõpru;* (4) *Minu vanematel on aega, et minuga rääkida.* Väited on võetud õpilaste koolirahuloluküsimustikust ning tuginevad enesemääratlusteooriale. Suhteid hindavaid väiteid käsitleti eraldiseisvate väidetena, kuna varasemalt on näidatud, et üksikväited on küllaltki hea alternatiiv asendamaks mitmeväitelisi küsimustikke, et hinnata nii laps-vanem suhteid (Tabak et al., 2012), lähedust suhetes (Aron, Aron & Smollan, 1992) ja enesehinnagut (Robins, Hendin & Trzesniewski, 2001) kui ka keskmise koondhinnangu (Cronbachi Alpha = 0,63).

Enesehinnang. Teismeliste enesehinnangu mõõtmiseks kasutati Rosenbergi üldise enesehinnangu skaala eestindatud versiooni (Pullmann & Allik, 2000). Skaala koosneb kümnest väitest, mida hinnatakse 5-pallisel skaalal, kus 1 = *Ei nõustu üldse* ja 5 = *Olen täiesti nõus*.

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Taustaandmed. Osalejatel paluti täita taustaandmete küsimustik, mis sisaldas küsimusi vastaja soo, vanuse, rahvuse, emakeele, ema ja isa haridustaseme ja pere rahaliste vahendite (küsimus: "*Minu pere rahalised vahendid võimaldavad mul teha eakaaslastega samu asju. Kuivõrd Sa selle väitega nõustud?*", hinnangud skaalal 1 - 5, kus 1 = *Ei ole üldse nõus* ja 5 = *Olen täiesti nõus*) kohta.

Andmeanalüüs

Andmeanalüüsis kasutati kõigepealt ANOVA ja sõltumatute valimite t-testi, et selgitada välja ja võrrelda keskmiste erinevusi nii sugude kui ka rahvuste vahel. Skooride erinevust vaadeldi kümne põhiväärtuse raames ja viie kontekstides hinnatud väärtuste raames. See andis parema ülevaate, kas hilisemas andmeanalüüsis loobuda sugude vahelisest võrdlusest või rahvuste eristamisest. Viimasest loobuti peamiselt seetõttu, et gruppide suurus oli väga ebavõrdne. Kui keskmised väärtushinnangud kontekstide raames kinnitasid, et väärtuste erisus antud valimis eksisteerib, liiguti edasi lineaarse regressioonanalüüsi juurde. Lineaarne regressioonanalüüs võimaldab aru saada, kui palju kirjeldavad enesehinnang, suhted, pere rahalised vahendid, ema-isa haridustase, ja sugu väärtuste erisuse konstruktist.

Väärtuste erisuse skoori arvutamiseks võeti aluseks eelnevad samateemalised tööd (Daniel et al., 2012; Daniel & Crabtree, 2014; Daniel, Shiefer & Knafo, 2012). Kõigepealt leiti iga väärtuse kohta kontekstipõhised keskmised (näiteks enesemääratluse keskmine skoor õpilase rollis, pereliikmena ja eestlasena). Seejärel leiti iga väärtuse raames kolme konteksti keskmiste skooride standardhälve (näiteks võeti eelmises etapis saadud enesemääratluse skoor õpilasena, pereliikmena ja eestlasena ning leiti nende vaheline standardhälve). Nende viie standardhälve keskmine on võetud kasutusele väärtuste erisuse skoorina - seega, mida kõrgem skoor, seda kõrgem väärtuste erisus. Väärtuste erisuse skooride variatiivsus oli 0,072.

Tulemused

Eesti ja vene rahvuse eristamisest loobuti andmeanalüüsi alguses, kuna nende gruppide võrdlus lähtuvalt nende vahelisest suuruse erinevusest ei ole mõistlik ega pruugi adekvaatselt peegeldada reaalselt olukorda. Kümne põhiväärtuste raames pidasid teismelised kõige olulisemaks heasoovlikkust ($M = 4,99$, $SD = 0,80$), mille järgnesid hedonism ($M = 4,85$, $SD = 0,86$) ja kõikehaaravus ($M = 4,72$, $SD = 0,77$). Kõige vähem oluliseks peeti võimu ($M = 3,29$,

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

$SD = 1,02$), konformsust ($M = 3,62$, $SD = 0,95$) ja traditsioone ($M = 3,82$, $SD = 0,97$). Võrreldes poistega, hindasid tüdrukud keskmiselt kõrgemalt kõiki väärtuseid peale konformsuse ja võimu, mida hinnati madalamalt. Statistiliselt olulised olid poiste ja tüdrukute vahelised erinevused heasoovlikkuse ($t(482) = -5,23$, $p < .001$), hedonismi ($t(482) = -3,14$, $p < .01$), kõikehaaravuse ($t(482) = -6,42$, $p < .001$), turvalisuse ($t(482) = -3,30$, $p < .001$), konformsuse ($t(482) = 2,00$, $p < .05$) ja võimu ($t(482) = 3,67$, $p < .001$) osas. Enesemääratluse, saavutuse, stimulatsiooni ja traditsiooni väärtuste keskmistes skoorides statistiliselt olulisi soolisi erinevusi ei olnud. Sugude vaheline võrdlus näitas ka, et kui tüdrukute väärtuste hierarhia oli valimi üldisega täpselt sama, siis poiste puhul erines see poolte väärtuste puhul - näiteks kõikehaaravus paiknes hoopis viiendal kohal, samal ajal kui tüdrukutel oli see kolmandal kohal (Tabel 2).

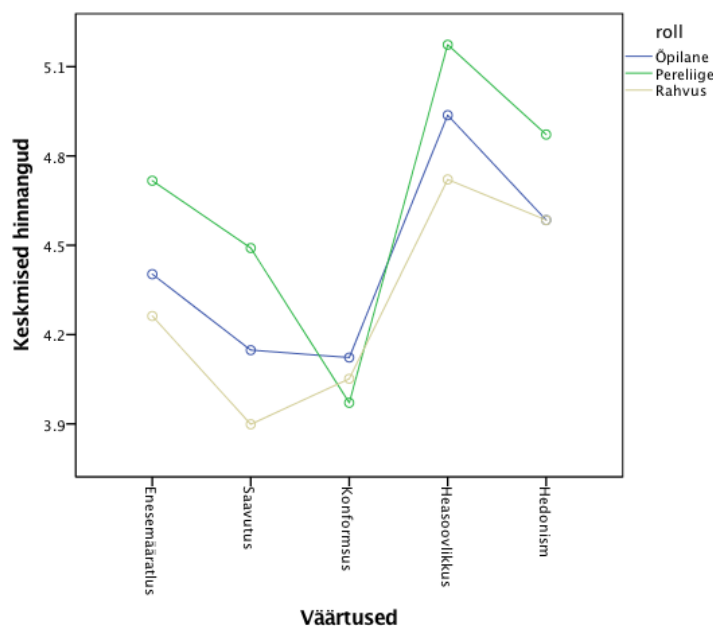
Tabel 2. Schwartzi 10 väärtuse keskmised ja standardhälbed

	Valimi			Poisid			Tüdrukud		
	keskmine								
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Asetus</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Asetus</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Asetus</i>
Heasoovlikkus	4.99	0.80	1	4.75	0.86	1	5.13	0.73	1
Hedonism	4.85	0.86	2	4.69	0.89	2	4.94	0.83	2
Kõikehaaravus	4.72	0.77	3	4.43	0.84	5	4.88	0.66	3
Enesemääratlus	4.65	0.81	4	4.53	0.97	4	4.69	0.81	4
Stimulatsioon	4.61	1.02	5	4.55	0.78	3	4.65	1.05	5
Turvalisus	4.25	0.99	6	4.05	1.01	7	4.36	0.96	6
Saavutus	4.10	1.07	7	4.07	1.02	6	4.11	1.10	7
Traditsioonid	3.82	0.97	8	3.76	0.94	8	3.85	0.98	8
Konformsus	3.62	0.95	9	3.73	0.86	9	3.55	0.99	9
Võim	3.29	1.02	10	3.50	0.98	10	3.16	1.02	10

Kontekstipõhiste väärtushinnangute keskmised on kujutatud Joonisel 1 ja esitatud koos standardhälvetega Tabelis 3, kust on selgelt näha, et sama väärtuse raames jagatud hinnangud erinesid kontekstide vahel ja konformsuse puhul on võimalik täheldada ka muutust keskmise hinnangu hierarhias. See tähendab, et kui ülejäänud väärtuste puhul hinnati väärtuste olulisust kõige kõrgemalt pereliikmena, millele järgnesid hinnang õpilase ja rahvuse esindajana, siis konformsus oli kõige olulisem õpilase kontekstis, millele järgnesid rahvus ja alles siis pereliikme kontekst. Kõige suurem erinevus kontekstide vahel esines saavutuse väärtuse osas, kus pereliikmena ($M = 4,49$, $SD = 1,17$) versus rahvuse esindajana ($M = 3,90$, $SD = 1,18$) hinnates erinesid hinnangud 0,59 palli võrra. Teine suurem erinevus esines enesemääratluse ja

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

heasoovlikkuse väärtuse osas, kus pereliikme ja rahvuse esindajana oli väärtuste vahe vastavalt 0,46 ja 0,45 palli. Nagu juba ka mainitud, oli konformsus ainus väärtus, mida pereliikmena hinnati kõige madalamalt ($M = 3,97$, $SD = 0,99$) kui rahvuse esindaja ($M = 4,05$, $SD = 0,98$) või õpilasena ($M = 4,12$, $SD = 0,99$); kõigi teiste väärtuste raames olid hinnangud pereliikmena kõrgeimad.

Joonis 1. Kontekstipõhiste väärtushinnangute keskmised

Tabel 3. Viie väärtuse keskmised skoorid ja standardhälve kontekstipõhiselt

Kontekst	Enesemääratlus		Hedonism		Saavutus		Konformsus		Heasoovlikkus	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Öpilane	4.40	.94	4.59	.99	4.15	1.14	4.12	.99	4.94	.92
Pereliige	4.72	.92	4.87	.95	4.49	1.17	3.97	.99	5.17	.89
Rahvus	4.26	.94	4.59	1.01	3.90	1.18	4.05	.98	4.72	.96

Kõigis kolmes kontekstis esines statistiliselt oluline erinevus poiste ja tüdrukute vahel heasoovlikkuse väärtuse osas ning osaliselt (st osades kontekstides) sai keskmiste erinevust statistiliselt oluliselt kinnitada veel ka enesemääratluse, saavutuse, konformsuse ja hedonismi puhul (Tabel 4). Tüdrukud hindasid heasoovlikkuse väärtust kõigis kolmes kontekstis kõrgemalt kui poisid - õpilasena, $F(1, 482) = 19.9$, $p < .001$; pereliikmena, $F(1, 482) = 32.9$, $p < .001$ ja rahvuse esindajana, $F(1, 482) = 17.6$, $p < .001$. Enesemääratluse ja saavutuse väärtuse osas erinesid keskmised poiste ja tüdrukute vahel statistiliselt oluliselt pereliikme kontekstis, kus võib välja tuua, et mõneti üllatavalt pidasid tüdrukud saavutust poistest olulisemaks, $F(1,$

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

482) = 23.2, $p < .001$. Konformsuse väärtuse kontekstipõhised tulemused erinesid sugude vahel õpilase kontekstis, $F(1, 482) = 10.7$, $p < .001$ ja rahvuse esindaja kontekstis, $F(1, 482) = 7.9$, $p < .01$, kus taaskord olid tüdrukute hinnangud kõrgemad kui poiste omad. Väärtuste olulisus sugude vahel kontekstipõhiselt erines ka hedonismi osas, kus neid sai statistiliselt oluliselt kinnitada pereliikme kontekstis, $F(1, 482) = 20.9$, $p < .001$ ja rahvuse esindaja kontekstis, $F(1, 482) = 4.8$, $p < .05$ (mõlemad hinnangud tüdrukutel kõrgemad). Vaatlemaks kontekstide ja väärtuste võimalikku koosmõju valimi peal üldiselt, kasutati korduvmõõtmise ANOVA meetodit (3 konteksti x 5 väärtust), mis näitas, et erinevate kontekstide ja väärtuste vahel esines statistiliselt oluline koosmõju, $F(7, 3314) = 38.1$, $p < .001$.

Korrelatsioonid suhteid puudutavate väidete, enesehinnangu ($M = 3.40$, $SD = 0.85$), pere rahaliste vahendite ($M = 4.42$, $SD = 0.72$) ja väärtuste erisuse ($M = 0.42$, $SD = 0.27$) vahel olid marginaalsed. Kõige suurem oli väärtuste erisuse seos suhteid mõõtvava väitega "Minu vanematel on aega minuga rääkida" ($r = -.14$, $p < .01$) ja suhteid hindava koondskooriga ($r = -.13$, $p < .01$). Enesehinnangu ja väärtuste erisuse vaheline korrelatsioon oli statistiliselt ebaoluline ja seejuures peaaegu olematu ($r = -.08$, $p = .097$), kuid enesehinnang oli samas positiivselt seotud suhete koondskooriga ($r = .36$, $p < .001$). Lineaarse regressioonanalüüsi tulemused näitasid, et suhetega seotud väited (lisatud mudelisse eraldi), teismeliste vanus, ema-isa haridustase, teismeliste sugu, enesehinnang ja pere rahalised vahend kirjeldavad väärtuste erisusest ära 11,4%, seejuures ennustas väärtuste erisust statistiliselt oluliselt ainult ema haridustase ($B = -0.066$, $p < .05$) (väärtuste erisuse skoor on suurem neil, kelle ema haridustase on madalam), väide "Minu vanematel on aega, et minuga rääkida" ($B = -0.06$, $p < .05$) (vähem rääkimist vanem-lapse suhetes on seotud suurema väärtuste erisuse skooriga) ja sugu ($B = 0.12$, $p < .001$), mis näitab, et väärtuste erisuse skoor on kõrgem kui poistel.

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Tabel 4. Soolised erinevused viie väärtuse keskmistes skoorides ja standardhälve kontekstipõhiselt

Kontekst	Enesemääratlus				Hedonism				Saavutus				Konformsus				Heasoovlikkus			
	Poisid		Tüdrukud		Poisid		Tüdrukud		Poisid		Tüdrukud		Poisid		Tüdrukud		Poisid		Tüdrukud	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Õpilane	4.42	0.94	4.40	.94	4.53	1.01	4.62	.98	4.07	1.09	4.19	1.17	3.93	.95	4.24	.99	4.68	.99	5.10	.83
Pereliige	4.49	.94	4.85	.88	4.60	1.04	5.03	.87	4.20	1.12	4.66	1.16	3.89	.90	4.01	1.03	4.84	1.01	5.38	.75
Rahvus	4.33	.93	4.22	.95	4.46	1.06	4.66	.97	3.93	1.12	3.88	1.23	3.89	.97	4.15	.97	4.48	1.03	4.87	.88

Arutelu

Töö eesmärk oli kaardistada eesti noorukite väärtushinnangud ning uurida väärtuste erisuse kontseptsiooni situatsiooniülesuse näitel. Väärtuste erisuse uurimine erinevates kontekstides näitas, et erinevates rollides hinnataksegi väärtuste olulisust erinevalt ning see andis edasist alust uurida väärtuste erisuse seoseid suhete kvaliteedi ja enesehinnanguga. Uurimus tervikuna on oluline, et paremini mõista eesti teismeliste väärtushinnanguid ja käitumist ning laiemas plaanis pakuvad tulemused olulise osa väärtuste uurimisvaldkonda.

Tulemused näitasid, et noorukid pidasid kõige olulisemaks heasoovlikkust, millele järgnesid hedonism, kõikehaaravas ja enesemääratlus. Kõige ebaolulisemaks peeti võimu. See võimaldab põhimõtteliselt kinnitada esimest hüpoteesi; ainukese erinevusena ilmnes, et kõikehaaravus oli nelja, mitte kolme olulisema väärtuse hulgas. Kuigi sellist järeldust ei saa antud töö andmete põhjal teha, viib võrdlus varasemate uurimuste tulemustega mõtteni, et antud vanusegrupis olevad teismelised on nii-öelda üleminekufaasis. Varem leidsid Tulviste ja Tamm (2014), et Eesti seitsmenda ja kaheksanda klassi õpilaste seas on heasoovlikkus ja hedonism alles kolmandal ja neljandal kohal, samas kui Schwartz ja Bardi (2001) on kultuuride üleselt leidnud, et täiskasvanute väärtuste hierarhias on need esimesel ja teisel kohal. Antud valimi tulemuste põhjal võib arutleda, et hiline teismeiga on aeg, kus teadlikumalt hakatakse oma väärtussüsteemi (ümber)hindama ning heasoovlikkus ning hedonism liiguvad väärtushierarhia tippu.

Töö tulemused annavad kinnitust, et väärtuste situatsiooniülesuse longituudne ja spetsiifiline uurimine on vajalik. Kuigi nii drastilisi erisusi nagu leidsid Daniel ja Crabtree (2014) ei leitud, tuli siiski selgelt välja, et väärtuste olulisust hinnatakse erinevates kontekstides erinevalt. Enesemääratluse, saavutuse, heasoovlikkuse ja hedonismi olid hinnangud kõige kõrgemad perekontekstis ja seejärel õpilase ning rahvuse kontekstis. Mõneti üllatav oli, et ka saavutust hinnati kõige kõrgemalt pereliikme ja mitte kooli kontekstis. See ei võimalda kinnitada kolmandat hüpoteesi. Võimalik, et lapsevanematel on tugev soov oma lastele sisendada elus edasi jõudmise olulisust. Samas see, et enamike väärtuste hinnangud pereliikme kontekstis olid kõrgeimad, võib viidata ka sellele, et teismelised identifitseerisid end vastamise hetkel tugevalt läbi perekonna. Antud töös puudus näiteks sõbra või eakaaslaste rollis väärtuste hindamise võimalus, mis oleks ehk muutusi teismeliste mõttemaailmas rohkem esile toonud ja vähendanud seega ka pereliikme rolli olulisust.

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

Konformsuse hinnangute absoluutne erisus peegeldab ehedalt väärtuste erisuse olemasolu. Lähtuvalt konformsuse definitsioonist on ka ehk loogiline, et seda, nii nagu neljandas hüpoteesis ennustatud, õpilase rollis kõige tähtsamaks peeti. Samas veidi üllatav on, et pereliikmena hinnati seda madalamalt kui rahvuse kontekstis. Võimalik, et selline nähtus võib tuleneda teismelise nii-öelda vastupanust või võitluslikkusest, millega soovitakse vanemate tõekspidamisest ajutiselt eemalduda. Teisalt jällegi peegeldas pere ja väärtuste omavahelisi suhteid negatiivne korrelatsioon väärtuste erisuse ja suhteid mõõtvate väite "Minu vanematel on aega minuga rääkida" vahel, mis viitab sellele, et vanemad on olulised sotsialiseerijad, kellel on mõju väärtussüsteemi kujunemisele ja ühtsusele ka teismeeas. Kuigi korrelatsiooni põhjal ainuüksi ei ole võimalik määrata seose põhjuslikkuse suunda, tundub siiski loogilisem see, et mida vähem aega vanemad oma lastega suhtlemisele panustavad, seda suurem on nende laste väärtuste erisus.

Kinnitust leidis ka viies hüpotees, mille kohaselt kõrgem väärtuste erisus on halvemate suhetega. Suhete kvaliteeti ilmestav koondskoor koosnes väidetest, mis hindasid sõprade olemasolu, õpetajate ja kaasõpilaste hoolivust ning kas vanematel on aega lastega rääkimiseks. Selle alusel moodustatud koondskoor oli negatiivselt seotud väärtuste erisusega. Jällegi ei anna käesolevas töös kasutatud metodoloogia alust teha järeldusi põhjuslikkuse suunal, aga üks võimalus tõlgenduseks on, et mida paremad on indiviidi suhted, seda on madalam on väärtuste erisus. Samuti võib mõelda, et mida kõrgem on väärtuste erisus, seda rohkem kannatavad ka suhted, kuna häid suhteid soovitakse luua inimestega, kellel tajutakse olevat stabiilne ja situatsioonideüleline väärtuste süsteem.

Kinnitust ei leidnud kuues hüpotees, sest enesehinnangu ja väärtuste erisuse vahel ei esinenud olulist seost. Seega ei suudetud antud töö raames korrata Daniel, Boehnke ja Knafo-Noam (2016) tulemust, mille kohaselt väärtuste erisus peaks olema negatiivselt seotud enesehinnanguga. Antud seos vajaks edaspidistes uurimustes põhjalikumalt lähenemist.

Töö käigus läbi viidud lineaarse regressioonanalüüsi tulemused on üllatavad. Enesehinnangu ja suhteid ei suutnud kirjeldada väärtuste erisusest isegi marginaalset osa ning alles pärast kõikide sotsiaaldemograafiliste tunnuste lisamist tõusis mudeli kirjeldusaste üheteistkümne protsendi juurde. Seejuures küll oli võimalik leida kirjeldusvõime ema haridustaseme, teismeliste soo ja väitega "Minu vanematel on aega, et minuga rääkida". On raske hinnata, miks enesehinnangu ja suhteid ei omanud kirjeldusvõimet väärtuste erisuses. Võimalik, et põhjus võib olla selles, et varasemad uurimused on keskendunud väga spetsiifilistele teismeliste gruppidele (näiteks vähemusrahvad, immigrandid), kus väärtuste erisus ongi akuutsemalt esiplaanil. Neis gruppides olevad teismelised saavadki paralleelselt

VÄÄRTUSTE ERISUS NOORUKIEAS

väga erinevaid ja tugevaid mõjutusi näiteks oma vanematelt, kes käituvad rohkem oma päritolukultuuri järgi, samas kui koolis sisendatakse kehtivaid kultuuriväärtusi. Antud tööst võib tulevaste uurimuste tarbeks püstitada hüpoteesi, et väärtuste erisus ja selle seosed teiste oluliste psühholoogiliste konstruktidega esinevad olulisel määral ainult tingimustes, kus selleks on tugev kultuuriline või keskkondlik alus ning väärtuste erisust ei saa universaalselt pidada teismeliste väärtussüsteemi kujunemise üheks osaks. Samas võib ka olla, et väärtuste erisus ei ole teismeliste jaoks piisavalt oluline või mõjus nähtus, mis nende enesehinnangule või suhetele määravaks saaks (või siis vastupidi). Väärtuste erisusega võidakse edukalt toime tulla ja seepärast võib-olla ei omanudki ükski tegur märkimisväärset kirjeldusastet erinevates mudelites.

Töö nõrkuste osas võib esile tuua, et eraldi ei hinnatud, mil määral vastajad ühe või teise rolliga end üldse samastasid. See on meetod, mida varasemalt on näiteks Daniel ja kolleegid (2012) oma töös kasutanud, et paremini tulemusi mõista. Antud töös ei ole lõpuni selge, mil määral teismelised näiteks õpilase konteksti enda jaoks oluliseks pidasid, mis omakorda võib põhjustada kaldeid just selles, et kõiki väärtuseid peale konformsuse hinnati pereliikme kontekstis kõige kõrgemalt. Teise olulise nõrkusena võib välja tuua suhteid puudutavad väited, mis koolirahuloluküsimustikega kogutud andmete põhjal annavad küll usaldusväärset infot laste suhete kohta, kuid samas hindavad vaid teatud suhete aspekte. Siiski aga esindavad need väiteid olulisi aspekte, mille najal on võimalik luua arusaam teismelise suhete olemusest (näiteks sõprade olemasolu ja hoolivus või vanemate poolt panustatav aeg suhtesse). Samuti nende väidete eraldi käsitlemine on varasemate uurimuste põhjal ka piisavalt adekvaatne metoodika (Aron, Aron ja Smollan, 1992; Robins, Hendin ja Trzesniewski, 2001; Tabak ja kolleegid, 2012). Kolmandaks võib välja tuua, et eestlase kontekst on moodustatud tinglikult, kuna see ei peegelda 100% ühte rahvust. Küsimustikule vastates seisnes juhendis, et vastajad peaksid vastama "*Minu kui eestlase moodi*" ning kui nad on muust rahvusest, siis vastama oma rahvuse alusel. Kuna vene rahvusest vastajaid oli väga vähe, siis moodustati üks grupp, keda tinglikult nimetati rahvust esindavaks rolliks, mida üldistati eestlastele. Seda peamiselt ka põhjusel, et isegi kui vastaja oli vene rahvusest, siis oli tegemist eesti kooliga.

Kokkuvõttes leiti töö käigus, et erinevates rollides hinnatakse väärtuste olulisust erinevalt, mis viitab väärtuste erisuse kontseptsiooni kehtivusele. Seda toetavad tulemused, mis näitasid, et konformsuse puhul muutub isegi rollide hinnangute hierarhia. Samas ei olnud enesehinnangul ega suhete kvaliteedil olulist osa väärtuste erisuse konstrukti kirjeldamisel, mis on mõneti üllatav. Edasised tööd peaksid küsima, kas väärtuste erisus on universaalselt

täheldatav nähtus või eksisteerib pigem teatud gruppides ning millised on need tegurid, mis väärtuste erisust mõjutavad või mõjutatud saavad.

Viited

Aron, A., Aron, E. N., & Smollan, D. (1992). Inclusion of Other in the Self Scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, (63), 596-612.

Abramson, L., Daniel, E., & Knafo-Noam, A. (2018). The role of personal values in children's costly sharing and non-costly giving. *Journal of Experimental Child Psychology*, (165), 117–134.

Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E., & Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: do adolescents accept the values their parents want to transmit? *Journal of Moral Education*, (40), 105-121.

Benish-Weisman, M. (2015). The interplay between values and aggression in adolescence: a longitudinal study. *Developmental Psychology*, (51), 677 - 687.

Borg, I., Bardi, A., & Schwartz, S. H. (2017). Does the Value Circle Exist Within Persons or Only Across Persons? *Journal of Personality*, 151 - 162.

Borg, I., Hertel, G., & Hermann, D. (2017). Brief report: age and personal values: similar value circles with shifting priorities. *Psychology and Aging*, (32), 636–641.

Brechwald, W. A., & Prinstein, M. J. (2011). Beyond homophily: A decade of advances in understanding peer influence processes. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 166-179.

Caprara, G., V., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., Barbaranelli, C. (2006). Personality and politics: values, traits, and political choice. *Political Psychology*, (27), 1 - 28.

Collins, P. R., Lee, J. A., Sneddon, J. N., & Döring, A. K. (2017). Examining the consistency and coherence of values in young children using a new Animated Values Instrument. *Personality and Individual Differences*, (104), 279–285.

Daniel, E., Bilgin, A. S., Brezina, I., Strohmeier, C. E., & Vainre, M. (2015). Values and helping behavior: A study in four cultures. *International Journal of Psychology*, (50), 186 - 192.

Daniel, E., Boehnke, K., & Knafo-Noam, A. (2016). Value-differentiation and self-esteem among majority and immigrant youth. *Journal of Moral Education*, (45), 338-353.

Daniel, E., & Crabtree, M. (2014). Value Differentiation and Sexual Orientation. *Papers on Social Representations, (23)*, 9.1- 9.22.

Daniel, E., Fortuna, K., Thrun S. K., Cioban, S., & Knafo, A. (2013). Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence, (36)*, 651 - 655.

Daniel, E., Schiefer, D., Möllering, A., Benish-Weisman, M., Boehnke, K., & Knafo, A. (2012). Value differentiation in adolescence: the role of age and cultural complexity. *Child Development, (83)*, 322–336.

Dobewall, H., Aavik, T., Konstabel, K., Schwartz, S. H., & Realo, A. (2014). A comparison of self-other agreement in personal values versus the Big Five personality traits. *Journal of Research in Personality, (50)*, 1–10.

Goodwin, R., Realo, A., Kwiatkowska, A., Kozlova, A., Luu, L. A. N., & Nizharadze, G. (2002). Values and Sexual Behaviour in Central and Eastern Europe. *Journal of Health Psychology, 7*.

Hofmann-Towfigh, N. (2007). Do students' values change in different types of schools? *Journal of Moral Education, (36)*, 453-473.

Knafo, A. (2003). Contexts, relationship quality, and family value socialization: The case of parent-school ideological fit in Israel. *Personal Relationships, (10)*, 371–388.

Knafo, A., Daniel, E., & Khoury-Kassabri, M. (2008). Values as protective factors against violent behavior in Jewish and Arab high schools in Israel. *Child Development, (3)*, 652 – 667.

Knafo, A., & Schwartz, S. H. (2004). Identity formation and parent–child value congruence in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology, 22*, 439–458.

Krettenauer, T., Murua, L. A., & Jia, F. (2016). Age-Related Differences in Moral Identity Across Adulthood. *Developmental Psychology, (52)*, 972–984.

Lee, J.A., Ye, S., Sneddon, J. N., Collins, P. R., & Daniel, E. (2017). Does the intra-individual structure of values exist in young children? *Personality and Individual Differences, (110)*, 125–130.

Levpušček, M. K. (2006) Adolescent individuation in relation to parents and friends: Age and gender differences. *European Journal of Developmental Psychology, (3)*, 238-264.

Lönnqvist, J--E., Verkasalo, M., Helkama, K., Andreyeva, G. M., Bezmenova, I., Rattazzi, A. M. M., Niit, T., & Stetsenko, A. (2009). Self-esteem and values. *European Journal of Social Psychology, (39)*, 40 - 51.

Menesini, E., Nocentini, A., & Camodeca, M. (2013). Morality, values, traditional bullying, and cyberbullying in adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, (31), 1–14.

Olver, J. M., & Mooradian, T. A. (2003). Personality traits and personal values: a conceptual and empirical integration. *Personality and Individual Differences*, (35), 109–125.

Parks-Leduc, L., Feldman, G., & Bardi, A. (2015). Personality traits and personal values: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, (19), 3–29.

Pullmann, H., Allik, J. (2000). The Rosenberg Self-Esteem Scale: its dimensionality, stability and personality correlates in Estonian. *Personality and Individual Differences*, (4), 701-715.

Robins, R. W., Hendin, H. M., & Trzesniewski, K. H. (2001). Measuring global self-esteem: construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, (27), 151 - 161.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The Big Five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, (28), 789-801.

Roest, A. M. C., Dubas, J. S., & Gerris, J. R. M. (2010). Value transmissions between parents and children: Gender and developmental phase as transmission belts. *Journal of Adolescence*, (33), 21–31.

Sagiv, L. & Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, (30), 177-198.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, (25), 1-65.

Schwartz, S. H. (2010). Basic values: how they motivate and inhibit prosocial behavior. In M. Mikulincer, & P. R. Shaver (Eds.), *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature* (pp. 221–241). Washington, DC: American Psychological Association.

Schwartz, S. H., & Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: taking a similarities perspective. *The Journal of Cross Cultural Psychology*, (32), 268-290.

Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519 - 542.

Sortheix, F. M., & Lönnqvist, J.-E. (2014). Person-Group value congruence and subjective well-being in students from Argentina, Bulgaria and Finland: the role of interpersonal relationships. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, (25), 34 - 48.

Steinmetz, H., Isidor, R., & Baeuerle, N. (2012). Testing the circular structure of human values: a meta-analytical structural equation modelling approach. *Survey Research Methods*, (6), 61-75.

Tam, K.-P., & Lee, S.-L. (2010). What values do parents want to socialize in their children? The role of perceived normative values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, (41), 175–181.

Tan, A., Nelson, L., Dong, Q., & Tan, G. (1997). Value acceptance in adolescent socialization: A test of a cognitive-functional theory of television effects. *Communication Monographs*, (64), 82-97.

Tulviste, T., Kall, K., & Rämmer, A. (2017). Value priorities of younger and older adults in seven European countries. *Social Indicators Research*, (133), 931 - 942.

Tulviste, T., Konstabel, K., & Tulviste, P. (2014). Stability and change in value consensus of ethnic Estonians and Russian-speaking minority. *International Journal of Intercultural Relations*, (39), 93–102.

Tulviste, T., & Tamm, A. (2014). Brief report: value priorities of early adolescents. *Journal of Adolescence*, (37), 525 - 529.

Vecchione, M., Casconi, T., & Barbaranelli C. (2009). Assessing the circular structure of the Portrait Values Questionnaire: a confirmatory factor analysis approach. *European Journal of Psychological Assessment*, (25), 231–238.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Andero Teras,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Kuivõrd kooskõlaline on eesti noor oma väärtustes? Väärtuste situatsiooniülesus ja selle seosed indiviidi suhete ning enesehinnanguga,

mille juhendajad on Anni Tamm ja Tiia Tulviste

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **28.05.2018**